

Stjepan Babić
Filozofski fakultet, Zagreb

ŠTOKAVŠTINA I DANAŠNJI KNJIŽEVNI IDIOMI NA NJOJ UTEMELJENI

Odnos štokavske osnovice i književnih idioma na njoj izraslih u posljednjih petnaestak godina pobuđuje živo zanimanje domaćih i stranih lingvista. Taj je problem zanimljiv svima lingvistima s teoretskoga gledišta, a nama i s praktičnoga pa živa raspravljajna imaju svoje puno opravdanje sve dotle dok neke spoznaje ne budu općenito prihvaćene.

Kad već treba odgovoriti na pitanje koliko ima živih slavenskih književnih jezika, jednoznačnoga i neprijepornoga odgovora na to pitanje nema jer je upravo hrvatsko-srpsko-bosanskohercegovačko-crnogorsko književnojezično stanje takvo da se ne da jednoznačno staviti u dosad predviđene pretince.

Navode se doduše mnoge analogije, ali prave jasnoće još nema. Ne poznajem doduše sve analogije koje se navode, ali mogu reći da usporedba ni s njemačkim ni s engleskim nije dobra jer nije istovjetna. Iako nam i takve analogije mogu pomoći u rasvjetljavanju problema, dosadašnje prikazivanje s pomoću tih analogija naše stanje više zamagljuje nego što ga rasvjetljava. Kako to prelazi granice ove teme, o tome neću ovdje raspravljati.

Kad je riječ o našim problemima, prvi smo pozvani mi srpski, hrvatski, bosanskohercegovački i crnogorski lingvisti da na njega odgovorimo mirno, trijezno i znanstveno jer smo posebno zainteresirani zbog praktičnih posljedica pravih spoznaja: dok neke znanstvene spoznaje ne postanu općom svojinom, dotle će nas priječiti u dobrom ostvarivanju inače prijeko potrebnih lingvističkih djela za domaće potrebe, a kvarit će nam ugled na slavističkoj i svjetskoj lingvističkoj razini.¹

Najviše je u razrješavanju ovoga problema učinio Dalibor Brozović u nekoliko svojih studija.² Njegova plodna lingvistička misao obogatila je suvremenu znanost spoznajama koje otvaraju nove vidike. On je uveo neke nove pojmove, a druge precizirao i tako nam omogućio da uspješnije raspravljamo o pojavama o kojima je ovdje riječ, pogotovu kad se poslužimo i drugim lingvističkim spoznajama o naravi književnoga jezika. Mnogo je razriješio i sam Brozović, ali nije u svemu došao do kraja.

Dok on uvjerljivo tvrdi da postoji četrnaest slavenskih jezika dijasistema, odnosno trinaest živih, nema takve uvjerljivosti kad je riječ o standardnim jezicima. Brozović jasno kaže da se ne može postaviti znak jednakosti između jezika dijasistema i standardnoga (književnog) jezika, ali kako kaže da dvanaest živih slavenskih jezika dijasistema ima dvanaest književnih jezika, kašupski nije dobio književni idiom, a pitanje gradišćanskohrvatskoga i rusinskoga ostavio je otvorenim,³ to i pažljivije čitatelje može navesti na pomisao da jedan dijasistem daje jedan književni jezik jer nije lako shvatiti da apstraktni model ipak nije književni jezik. Problem pojačavaju njegove različite tvrdnje u drugim raspravama koje sve vode istom zaključku, ali ga jasno ne izriču.⁴ Pokušat ću u rasvjetljavanju ovoga problema baciti jedan svjetlosni trak sa željom da se približimo nekim čvršćim rješenjima.

Kako god dijelili štokavsko narječje na dijalekte i govore, kakva god obilježja imali, jedno je očito: ni jedan govor nije kao cjelina uzet za podlogu književnim idiomima izraslim na štokavštini, nego je svaki koji bismo mogli identificirati kao podlogu očišćen od mnogih svojih dijalekatnih obilježja.

Prije se isticalo da istočnohercegovačko narječje čini najužu osnovicu književnog jezika ijekavskog izgovora, ali i ono ima mnoge osobine koje štokavština kao književna osnovica nema ili ih bar nema u onom opsegu u kojem je u tom dijalektu, kao što to proizlazi iz velikoga rada A. Pece, *Govor istočne Hercegovine*.⁵ Tako npr. književna štokavština ni u republikama koje imaju ijekavski govor kao književni, nema jotovanja tipa *đed*, *đevojka*, *čerati* ... pa ga nema ni u crnogorskom književnom idiomu, gdje bi upravo ti likovi bili standardni da je standardizacija u crnogorskom išla normalnijim tokom. Tako je štokavština uzeta kao podloga književnim idiomima bliska svim trima novoštokavskim govorima, a dobrim dijelom i ostalim štokavskim govorima,⁶ a ni s jednim nije istovjetna.

Može se reći da je na takvo određenje štokavštine kao podloge standardnim idiomima u dobroj mjeri utjecao već standardni jezik štokavske usmene književnosti, koji je D. Brozović nazvao *novo-štokavska folklorna koine*.⁷ Uz to je važnu ulogu imalo i povijesno određenje, prvenstveno na hrvatskoj strani, jer je i povijesni tijek utjecao na izbor jednih osobina, a napuštanje drugih. Tako se dogodilo da je štokavština kao osnovica standardnim idiomima svih naših četiriju naroda, Srba, Hrvata, Crnogoraca i Muslimana, gotovo jedinstvena, jedinstvenija nego što bi se to moglo pretpostaviti u prilikama u kojima su naši narodi živjeli i u kojima su se njihovi književni idiomi izgrađivali.

Nećemo sada govoriti o uzrocima takvu jedinstvu, oni su dovoljno poznati, a koliko i nisu, to nije bitno za ovaj problem, bitno je da svi prihvaćamo činjenicu da je štokavština kao podloga književnim idiomima svih četiriju naših naroda oblikovana na isti način, da je gotovo ista i da se može uzeti kao jedan idiom koji D. Brozović naziva *standardna novoštokavština* i da se svi slažemo s njime da je posrijedi jedna fonetika/fonologija, jedna gramatika i jedan osnovni rječnički fond.⁸

Ako malo konkretiziramo te osobine, to znači da imamo:⁹

a) Sustav od 32 fonema koji ima sedam samoglasnika: *i, e, a, o, u, y* i u jekavskom dvoglasnik *je* (*dijete, lijep, uvijek*, pravopisno: *dijete, lijep, uvijek*) s tim da se *je* može ostvariti i kao trofonemski slijed *ije* kao dio stilske strukture; osam sonanata: *j, l, lj, m, n, nj, r, v*, i sedamnaest šumnika, šest tjesnačnih: *z, ž, s, š, f, h*, šest zatvornih: *b, d, g, p, t, k*, i pet zatvorno-tjesnačnih: *dž, đ, č, ć, c*; po učestalosti je broj samoglasnika vrlo velik, 46,47% i po tome veoma blizak starocrkvenoslavenskom jeziku koji ih ima 48,37%, dok ih češki ima 43,09%, ruski 41,69%, poljski 41,43%.¹⁰ Ti glasovi i taj odnos dobiven je povijesnim razvojem u kojem je:

- *ǫ* i *ǫ* u jakom položaju dalo *a*, dok su se u slabom izgubili (*dân, sân*),

- *ę* dalo *e* (*měso, pět*),

- *ǫ* dalo *u* (*gũska, rũka*),

- *ě* u ijekavskom sustavu dalo *je* (*ije*), *je, e, i* (*svijět, djěvõjka, treznõca, bìlježiti, vřidio*), a u ekavskom *e* (*svět, देंvõjka, treznõca, bèležiti, vřideo*),

- glasovna skupina *tort, tolt* dala *trat, tlat* (*kràva, glàva*), a *tert, telt* > *tret, tlet* (*srijéda, mlijéko, sréda, mléko*),
- samoglasničko *l* dalo *u* (*sùza, vùk*),
- glas *l* na kraju sloga najčešće se zamjenjuje sa *o* (*seòba, mîsao, rèkao*),
- **dĭ, *tĭ* dalo *đ, ě* (*mèđa, svijéća*),
- *čr-* dalo *cr* (*cĕrn, crijévo*).

b) Sustav od četiri naglaske: dva silazna (*knjĭga, lãđa*), i dva uzlazna (*žèna, rùka*) s karakterističnom raspodjelom: naglašeni mogu biti svi slogovi osim posljednjega, silazni mogu biti samo na prvim slogovima..., samoglasnici mogu biti dugi i kratki, ali nenaglašene dužine mogu doći samo poslije naglaske.

c) Sustav od sedam padeža s tri osnovne imeničke sklonidbe u kojima gen. jd. ima nastavke *-a, -ē, -i*:

-a imaju imenice m. i s. r.,

-ē imaju imenice ž. r. i neke muškoga,

-i imaju imenice ž. r.,

u lok. jd. imenice m. i s. r. imaju nastavak *-u*,

I jd. ima *-om/-em* u svim rodovima osim imenica *i*-sklonidbe koja ima *-i* i *-ju*,

G mn. ima *-ā, -ī* i rjeđe *-ijū*,

mnogi su padeži istooblični:

DL jd. svih rodova uz neke naglasne opreke,

NA jd. za neživo m. r.,

GA jd. za živo m. r.,

NAV jd. i mn. imenica s. r.,

DLI mn. svih rodova,

u mn. mnoge imenice m. r. produžuju osnovu sa *-ov/-ev-* (*grãdovi, kljũčevi*),

- uz imeničku sklonidbu postoji i zamjenička, a po obje se sklanjaju imenice, zamjenice, pridjevi i brojevi, dakako u različitim odnosima,

- dvojine nema, ali ima poseban oblik u vezama s brojevima *oba, dva, tri, četiri* (*jedan čòvjek, oba, dva, tri, četiri čòvjeka, pet ljũđī, jedno ĩme, oba, dva, tri, četiri ĩmena, pet ĩménā, jedna žèna, obje, dviĭje, tri, četiri žène, pet žénā*).

d) Glagolski sustav sa sedam vremena (prezent, aorist, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt, futur I. i futur II.), dva glagolska pridjeva: radni i trpni (radni ima nestegnute oblike na -ao za m.r., *rěkao*, trpni na -n i -t, *prodan*, *proklet*), dva participi: prošli (*zapjevavši*) i sadašnji (*pjevajući*), jedan neodređeni glagolski oblik, infinitiv (*reći*, *pjevati*), dva stanja: aktiv i pasiv, od kojih pasiv ima dvoje oblike: sa *se* (*pila se kava*) i s glagolskim pridjevom trpnim (*kava je pijena*). Važno je napomenuti da imperfekt i aorist pripadaju stilskoj, a ne komunikacijskoj razini.

Osnovna obilježja tvorbe riječi i sintakse teško je opisati u osnovnim crtama, ali se može prihvatiti tvrdnja da su obje strukture standardne novoštokavštine u osnovi svih književnih idioma gotovo iste.

Još je teže opisati osnovni rječni sustav ili sastav, pogotovu što tu u osnovici postoje neke razlike.

To pokazuje da bi i u osnovici trebalo naznačiti neke razlike jer sve osobine standardne novoštokavštine nisu u svim književnim idiomima podjednako zastupane, nego su jedne učestalije od drugih, sad u ovom, sad u onom idiomu.

Tako je u SR Srbiji standardan samo ekavski govor pa i u onim krajevima zapadne Srbije s ijekavskim dijalektom. To književnom idiomu SR Srbije daje izrazito posebno obilježje jer je refleks jata relativno čest. U ostale je tri republike standardan ijekavski izgovor s nekim razlikama. U Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini na mjestu bivšega dugog jata normalno je dvoglasničko dugo *je*, a trofonemski slijed *ije* dio je stilske strukture, dok je to Crnoj Gori standardan izgovor, uz dakako neke druge pojedinosti od kojih je u Crnoj Gori *nijesam*, *nijesi*... standardno, a u ostale dvije republike stilski obilježeno, a standardno je *nisam*, *nisi*...

U SR Srbiji je manja učestalost glasa *h* u domaćim riječima zbog standardnih likova *muva*, *uvo*, *gluv*, *suv*..., prema *muha*, *uho*, *gluh*, *suh*... u Hrvatskoj. U Srbiji se ne upotrebljava *t* u zamjenicama *ko*, *neko*, *svako*, *iko*, prema *tko*, *netko*, *svatko*, *itko* u Hrvatskoj. Navezak *-a* u prijedlozima *ka* i *sa* (uz *k*, *s*) znatno je češći u Srbiji nego u Hrvatskoj.

Nehomogenost osnovice najviše se očitovala u akcentuaciji. Iako se jedinstvena kodificirana norma više od sto godina veoma strogo poučavala, ipak su naglasne razlike znatne. Ako naglasne tipove nazovemo sustavom, a pripadnost pojedine riječi određenom

tipu normom, onda se može reći da se hrvatski književni idiom ne slaže sa srpskim ni u sustavu ni u normi, npr. hrvatski: *čovjek, čovjeka, činovnik, činovnika, sinčić, sinčića, rđdovi, sđtovi, stđnovi, mēne, tēbe, sēbe (zđ mene, zđ tebe, zđ sebe), Źelđmo, Źelđte...*, srpski: *čovjek, čovjeka, činovnik, činovnika, sinčić, sinčića, rđdovi, sđtovi, stđnovi, mēne, tēbe, sēbe (za mēne, za tēbe, za sēbe), Źelđmo, Źelđte...*

Ima razlika i u morfologiji:

- u Crnoj Gori je standardna sklonidba *Péro, Péra, Péru...* u Srbiji *Péra, Pérē, Péri...*, u Hrvatskoj i BiH *Péro, Pérē, Péri...*, u Hrvatskoj *Káte, Kátē, Kđti...*, *Máte, Mátē, Mđti...*, u Srbiji *Lúne, Lúneta, Lúneta...*

- u Hrvatskoj su neke imenice Ź. r. i imaju *-ē*-genitiv (*òsnova, òsnovē*), a u Srbiji su m. r. i imaju *-a*-genitiv (*òsnov, òsnova*), i obratno, hrv. *pòrez, pòreza, pòsjet, pòsjeta*, srp. *pòreza, pòrezē, pòsjeta, pòsjetē...*

- u Hrvatskoj *i*-sklonidba ima u instrumentalu nastavke *-ju* i *-i*, u Srbiji je nastavak *-i* u tom padeŹu gotovo sasvim nestao, a s njim i neke imenice koje ne mogu imati *-ju*.

Nekih razlika ima i u tvorbi riječi:

- u Srbiji preteŹu sufiksi *-lac, -ka, -kinja, -a, -ski*, u Hrvatskoj *-telj, -ica, -o, -ni*, u Srbiji sufiks *-Źe* dolazi na osnove imenica koje znače osobu, Źivotinju i stvar, u Hrvatskoj samo osobu i Źivotinju.

Razlika ima i u sintaksi:

- u Hrvatskoj i BiH u atributnoj je sluŹbi česta neodređena sklonidba pridjeva kao dio stilske strukture, u Srbiji je ta upotreba praktički beznačajna (*na majđinu krđlu - na majđinom krđlu*),
- upotreba slavenskoga genitiva znatno je veća u BiH i Hrvatskoj nego u Srbiji (*on ne podigne glave - on ne podigne glavu*),
- u Hrvatskoj uz glagole kretanja dolazi prijedlog *k* i dativ (ili dativ bez prijedloga): *idem (k) lijeđniku*, u Srbiji je normalan i prijedlog *kođ* s genitivom: *idem kođ lekara*,
- u Hrvatskoj izrazito preteŹe upotreba infinitiva (*nisam smio zapjevati*), u Srbiji da + prezent (*nisam smeo da zapevam*),
- u hrvatskom nema futura II. glagola biti pa je rijetko *ako budem bio, ako budem bio (u)radio*,
- u hrvatskom enklitike češće dolaze između dijelova jedne sintagme nego u srpskom (*u sedam smo sati bili - u sedam sati smo bili*).

Određenih razlika ima i u rječničkom blagu, ali kako većina tih razlika proistječe iz književnojezične nadgradnje, o njoj će biti govora kasnije.

Sve to u jednoj mjeri narušava jedinstvo standardne novoštokavštine, ali je ne narušava u tako velikoj mjeri da bismo mogli reći da su te razlike same po sebi bitne. Drugo je pitanje kvalifikacije tih razlika na književnoj (standardnoj) razini. Strogo teoretski gledano dovoljna je i jedna obvezatna razlika da se govori o posebnom književnom idiomu. Međutim, očito je da jedna razlika za praktičnu stranu ne bi bila važna. I navedene razlike, da je ostalo samo na njima i da je posrijedi samo pojačana učestalost na jednoj ili drugoj strani, ne bi bile dovoljne da govorimo o više književnih idioma, najviše što bismo mogli reći jesu književne varijante jednoga srpskohrvatskoga književnog idioma.

Standardna novoštokavština nije isto što i standardni (književni) jezik jer joj nedostaje bitni dio: književnojezična nadgradnja, a to znači intelektualni rječnik, frazeologija, terminološki sustav, stilska i funkcionalna slojevitost i u svemu izgrađena norma. Dakle, navedene osobine samo su dio književnih idioma. Razlike u njihovu cjelokupnom ostvarenju znatno su veće i imaju drugačije značenje.

No sada valja reći što treba razumjeti pod nazivom književni idiom. Riječ idiom upotrebljavam u smislu koji mu je dao D. Brozović kao "opći, kvalitativno i hijerarhijski neutralan i nespecificiran termin".¹¹ Sad to valja precizirati i reći da pod književnim idiomom smatram standardni, književni izraz koji za pojedine jugoslavenske narode ili republike, već prema prilikama, služi kao opće sredstvo sporazumijevanja. U tom određenju nisam upotrijebio izraz *književni jezik* jer pod pojmom *književni jezik* smatram jezik posebno prilagođen za upotrebu u pismu i suvislom usmenom izlaganju kao općem sredstvu sporazumijevanja jedne zajednice u međudijalekatnim razmjerima.

Pod izrazom *posebno prilagođen* smatram određen čvrstom normom i u gramatičkoj strukturi i u rječničkom blagu, a pod normom razumijem cjelokupnost utvrđenih navika i pravila općeg služenja jezikom u određenoj zajednici i u određenom razdoblju.

A gledano pod tim odrednicama stanje je za pojedine narode odnosno u pojedinim republikama različito.

Književni jezici nisu nipošto samo njihova osnovica, nego njihovo cjelokupno biće, a to znači i osnovica i književnojezična nadgradnja koja je nadograđena na tu osnovicu, a to je sve što je donijela povijest, kultura i civilizacija pojedinoga naroda da mu književni jezik može funkcionirati kao pouzdano sredstvo sporazumijevanja u svim područjima njegove upotrebe, kao izraz njegove kulture i civilizacije.

A tih naslaga na standardnu novoštokavštinu nije malo i one im daju sasvim određena obilježja.

Kad se govori o književnojezičnoj nadgradnji, onda se može reći da je ona jednim dijelom zajednička, ali taj je dio manji, većim je dijelom ona hrvatska ili srpska, a muslimanska je i crnogorska sastavnica veoma slaba. Osnovna su obilježja nadgradnji dali Hrvati i Srbi, a oni su svoje književne jezike izgrađivali svaki za sebe samostalno, dobrim dijelom na različite načine, raznim putovima i u razno doba.

To je uzrok da nije ostalo samo na spomenutim razlikama, nego da su one veće, a najveće su i najjače se očituju na rječničkoj razini:

1. hrvatski književni jezik ima rječnički kontinuitet, od srednjovjekovne pismenosti do danas, srpski je prekinuo s tradicijom polovicom 19. stoljeća, a koliko je ima, ona je crkvenoslavenskog karaktera;

2. na hrvatski književni jezik znatan je utjecaj imalo čakavsko i kajkavsko narječje, srpski je bez toga utjecaja;

3. hrvatski je pod jačim utjecajem češkoga jezika, a srpski ruskoga;

4. utjecaj zapadnoevropskih jezika i kulture bio je različit: srpski je pod jačim utjecajem francuskoga, hrvatski talijanskoga, njemački je utjecao na oba, ali različito, srpski je lakše i više preuzimao njemačke riječi, a hrvatski ih je prevodio (kalkirao);

5. zbog vjerskih razlika u hrvatskom je jači utjecaj rimske, a u srpskom bizantske kulture;

6. turcizmi se u nešto većoj mjeri upotrebljavaju u srpskom nego u hrvatskom.

Na tom temelju postoje velike leksičke razlike u svim stručnim terminologijama tako da nije moguće izraditi ni jedan jedinstveni terminološki rječnik.

Iako su rječničke razlike najznačajnije, one nisu jedine. Razlike se očituju i na drugim razinama književnojezične nadgradnje.

Hrvati se služe latinicom, a Srbi ćirilicom, ali u njih ćirilica nije jedino pismo kao u Hrvata latinica: ćirilica im je pismo visokoreprezentativne i pučke razine, a na srednjoj se razini uz ćirilicu služe i latinicom; pravopis je u više nastojanja izjednačen, ali su i na jednoj i na drugoj strani ostale neke razlike. Hrvati se služe abecednim poretom riječi, a Srbi azbučnim, Hrvati strana imena pišu izvorno, Srbi po izgovoru, a sve se to posebno očituje u izradi rječnika, leksikona i enciklopedija tako da služenje nije jednostavno pripadnicima naučenima na drugačiji poredak i način pa se zajednički rječnici i s toga razloga ne rade ili bar ne izdaju u jednom izdanju i kad se rade. Ni za najjačega unitarističkoga razdoblja, kad se čak i pokušavalo pisati umjetnim srpsko-hrvatskim književnim jezikom, nije se pomišljalo da se pravopis izda u jednom izdanju, a tako ni rječnik dviju Matica.

Nadgradnja je povećala i razliku u učestalosti glasova. Tako je na hrvatskoj strani u tuđim riječima *k*: *kemija*, *kirurgija*, *klor...*, a na srpskoj *h*: *hemija*, *hirurgija*, *hlor...*, Srbi imaju *istorija* i *duvan*, Hrvati *historija* (uz *povijest*) i *duhan*, Hrvati *Abel*, *Babilon*, *barbarin*, Srbi *Avelj*, *Vavilon*, *varvarin*, slično je i s drugim glasovima u parovima od kojih je prvi hrvatski, a drugi srpski:

c/t: *aristokracija*, *demokracija*, *garancija...*:

aristokratija, *demokratija*, *garantija...*

c/s: *bilanca*, *financije...*: *bilansa*, *finansije...*

ć/št: *opći*, *općina*, *svećenik...*: *opšti*, *opština*, *sveštenik...*

Na morfološkoj razini:

fonem:*fonema*, *teritorij*:*teritorija*, *minuta*:*minut*, *sekunda*:*sekund*, *fronta*:*front...*, *aluminij*, *moratorij*, *sanatorij*:*aluminijum*, *moratorijum*, *sanatorijum...*

Na tvorbenoj razini za hrvatski je karakteristično *-irati*, za srpski *-ovati*, *-isati*: *kandidirati*, *kompromitirati*, *definirati*, *rezervirati* - *kandidovati*, *kompromitovati*, *definirati*, *rezervirati...*, za hrvatski prefiks *protu-*, za srpski *protiv(u)*: *protuprijedlog-protivpredlog*, *protuvrijednost-protivuvrednost...*, u hrvatskom samo *su-*, u srpskom pretežno *sa-*: *supatnik-sapatnik*, *suradnik-saradnik...*

Kad se uzmu u obzir razlike u osnovici i pribroje im se razlike u književnojezičnoj nadgradnji, tada je to već prilična količina nad kojom bi se valjalo zamisliti. Ona bi već značila mnogo, ali je značajno da se razlike povezuju u sustav i da djeluju kao sustav i ne samo da određuju sadašnja izrazna sredstva, nego dobrim dijelom i buduća.¹²

A još je važnije to što većina razlika i u osnovici i u književnojezičnoj nadgradnji nije u slobodnoj upotrebi, nego su tako čvrsto određene da često nema slobodnog izbora, već se upotrebljavaju prema osnovnom izboru ili imaju izrazitu stilsku obilježnost.¹³

Može se reći da po normativnoj određenosti, po upotrebnoj normi, jer kodificirane ili nema ili dobro ne opisuje upotrebnu, hrvatski književni jezik nije ništa drugačiji od ruskoga, češkoga, poljskoga ili kojega drugog slavenskog ili neslavenskog književnog jezika. S gledišta standardnosti ili normativnosti on je pravi književni (standardni) jezik i ni u čemu nije manje standardan nego jezici koji ne nameću sličnih problema i dilema.

To isto vrijedi i za književni idiom koji se upotrebljava u SR Srbiji.¹⁴ Sa standardnoga i normativnoga gledišta hrvatski i srpski književni jezik jasno su određeni kao i drugi izgrađeni evropski književni jezici. Tvrditi da nije tako, značilo bi ili jednom ili drugom ili oboma odricati koje od bitnih obilježja književnoga jezika.

Prema tome kad je u pitanju koliko ima živih slavenskih književnih jezika, tada nesumnjivom popisu od 11 književnih jezika treba dodati još dva: (12) hrvatski književni jezik kako se upotrebljava u SR Hrvatskoj i (13) srpskohrvatski književni jezik kako se on upotrebljava u SR Srbiji.

Ostaje pitanje što je s književnim idiomima u BiH i Crnoj Gori.

Bosanskohercegovački književni idiom nema svoje posebne književnojezične nadgradnje, nego je preuzeo hrvatsku i srpsku, a sastavnica muslimanske književnojezične nadgradnje veoma je slaba. Očituje se u određenoj upotrebi orijentalizama, stilskim vrijednostima i sl. Zbog posebnoga političkoga i društvenoga položaja u BiH osnovno je načelo književnojezične norme koegzistencija varijantnih opozicija i jezična tolerancija,¹⁵ a to praktički znači da sve što je normativno u književnim jezicima u SR Hrvatskoj i u SR

Srbiji normativno je i u SR BiH, ali bez polarizacijskih obilježja. To je dakle specijalni slučaj, koji bismo mogli nazvati dvonormativni tip, ali mu zbog toga nedostaje zapravo stabilna norma, dakle jedna od bitnih osobina književnoga jezika.

Budući da takav tip u praksi teško može valjano funkcionirati kao konkretno ostvarenje, bar u dužem razdoblju, on već sada u praksi funkcionira sa znatnim ograničenjima: uz neutralizaciju varijantnih opozicija osjeća se blaga prevlast domaće tradicije. Varijantne se opozicije semantički, stilski i funkcionalno razgraničuju, a još se više isključuju iz opće upotrebe. Tako je npr. ekavski izgovor u BiH gotovo potpuno isključen iz javne upotrebe, a s druge strane postoje velika ograničenja u upotrebi posebnosti hrvatskoga književnoga jezika, iako nema ni jedne koja se u BiH ne bi upotrebljavala, bar u jeziku Katoličke crkve, u djelima pojedinih književnika i sl. Takva ograničenja književnom idiomu u BiH počinju davati poseban lik koji već ima i posebno ime: bosanskohercegovački standardnojezični izraz. Taj razvoj može dovesti i do jednoznačno određene norme, ali sada takve norme još nema, a ne može je ni biti dok u BiH postoji načelo jezične tolerancije. U priručnike se unose dvostrukosti, a posebno se to vidi u terminološkim rječnicima.¹⁶

Sada se dakle bosanskohercegovački književni idiom, gledan s gledišta standardnosti i normiranosti, može smatrati srpsko-hrvatska međuvarijanta i u popisu slavenskih standardnih jezika ne može dobiti posebno mjesto, ali kako je to ipak poseban fenomen, neko mjesto ipak mora dobiti, pa se može reći da je to međuvarijanta uz 12. i 13. književni jezik.¹⁷

Crnogorski književni idiom preuzeo je uglavnom srpsku književnojezičnu nadgradnju, uz neke vlastite posebnosti koje su izraz specifičnosti crnogorskoga života i kulture. Osnovica je preuzeta u onom liku kako ju je oblikovao Vuk Stefanović Karadžić za potrebe srpskoga književnoga jezika i kulture kako ih je on vidio, a s osnovicom je preuzeta i sva ostala nadgradnja. Po tome se crnogorski književni idiom ne razlikuje od srpskoga književnoga jezika kako se on upotrebljava u SR Srbiji osim nekih osobina:

- a) ijekavski izgovor u kojem je *nijesam, nijesu...* standardno,
- b) sklonidbeni tip *Péro, Péra, Péru...* kao standardan,
- c) neke leksičke posebnosti i stilske vrijednosti. One dosad nisu opisane, ali koliko se zna, nisu velike ni značajne.

Ipak, crnogorski književni idiom potpuno je normativno određen i po tome bi se moglo reći da jest poseban književni jezik, ali s malo svojih posebnih osobina tako da to nema praktičnih posljedica. Uz to on ima znatna ograničenja u funkcionalnoj polivalentnosti jer u mnogim znanstvenim i tehničkim područjima crnogorski idiom ne sudjeluje ili jedva da sudjeluje. Te praznine jednostavno popunjava srpski književni jezik. To praktički znači da stručna djela izrađena za srpski književni jezik mogu opisati i crnogorski književni idiom s jednostavnim ključem za crnogorske posebnosti. Valja napomenuti da tako u praksi najčešće i jest i bez crnogorskoga ključa, a značajno je da u Ustavu SR Crne Gore taj idiom nema ni svoje nacionalno ime, nego se naziva srpskohrvatski jezik ijekavskog izgovora. To je posljedica prošlih i sadašnjih prilika, među kojima su najznačajnije: političko gledanje na crnogorski narod i njegov jezik, malobrojnost naroda i njegove slabe ekonomske mogućnosti, a prema tome i malobrojnost crnogorskoga kadra u svim strukturama, a posebno u lingvistici.

Zbog svega toga u popisu slavenskih književnih jezika crnogorski književnojezični idiom ne može imati poseban status, već može biti zabilježen kao podvarijanta srpskoga. To je već rekao i D. Brozović.¹⁸

Ako bismo željeli sažeto prikazati ono što je dosad rečeno, mogli bismo to ovim pregledom:

idiom:	hrv.	srp.	bh.	cg.
novoštokavska osnovica	+	+	+	+
razlika u genetskoj građi: (i)je	+	(+)	+	-
ije	-	(+)	-	+
e	-	+	-	-
nadgradnja: ¹⁹ z	(+)	(+)	(+)	(+)
h	+	-	+	-
s	-	+	+	+
m	-	-	(+)	-
c	-	-	-	(+)
normiranost	+	+	±	+
polivalentnost	+	+	+	±

(Znak u zagradama označuje da je obilježje slabo ili sporedno.)

Po tim se obilježjima izdvajaju sva četiri idioma u kojima su hrvatski i srpski svojom posebnom književnojezičnom nadgradnjom posebni književni jezici sa svim atributima književnih jezika kao i svaki slavenski književni jezik.

Kako je važnija normiranost od vlastite književnojezične nadgradnje, crnogorski književni idiom ima, teoretski gledano, dovoljno obilježja koja traži status posebnoga književnoga jezika, ali ima premalo posebnih jezičnih osobina koje bi ga kvalificirale da to bude i praktički.

Bosanskohercegovački standardnojezični izraz ima dvostruku normu, i hrvatsku i srpsku, pa normom i jest određen i nije, njegov je sadržaj obuhvaćen sadržajem hrvatskoga i srpskoga književnog jezika te teoretski ništa ne postoji izvan toga i zato ne može dobiti status potpuno posebnoga književnog jezika.

Književnojezično stanje dakle na području hrvatskosrpskoga dijasistema danas je takvo.

Što će biti u budućnosti, to valja prepustiti budućnosti. Ovdje je bila riječ o današnjem stanju.

¹ Jasan objekt tih problema u nacionalnim poslovima naznačio je nekoliko puta D. Brozović, a posljednji put na IX. kongresu jugoslavenskih slavista, v. Jezik, god. 27, br. 2-3, Zagreb, 1979-80, str. 47-54. Nevolje u međuslavističkim poslovima mogu se lijepo vidjeti u Slovníku slovanské lingvistické terminologie, Academia, Praha, 1, 1977, 2, 1979, gdje se za hs. ili sh. jezik podaci daju nepregledno, nejasno, nepotpuno i netočno. U drugom su dijelu ti nedostaci jednim dijelom otklonjeni, što samo naglašava slabe strane prvoga i pokazuju kako se na međuslavističkoj razini slabo radi kad se ne poštuju neke očite činjenice. Potanje ću o tome govoriti na drugom mjestu.

² V. većinu studija u knjizi *Standardni jezik*, MH, Zagreb, 1970, zatim *O jezičnoj porodici i o standardnim oblicima njezinih članova*, Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru, god. 5, br. 5 (3), Zadar, 1964, str. 21-34, *Mjesto hrvatskosrpskog jezika u slavenskoj jezičnoj porodici*, Radovi ANUBiH, XXXV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Sarajevo, 1969, str. 129-145, *O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće*, Jezik, god. XXIV, str. 1-12, 41-49, 109-114, *O broju i sastavu članova slavenske jezične zajednice*, Filologija, 8, Zagreb, 1978, str. 53-66.

³ Usp. Filologija, 8, str. 65. Gradišćanskohrvatski nije utemeljen na štokavskoj osnovici pa ovdje neću o njemu raspravljati, a dakako, ni o rusinskoj.

⁴ Usp. npr. *Uz jedno vrijedno, ali i kontroverzno akcentološko djelo - razmišljanje o genezi, sustavu i normi*, Jezik, god. XIX, Zagreb, 1972, str. 128-137, a posebno na str. 136; *O suvremenoj morfološkoj normi...*, str. 2-5, Filologija 8, str. 63, a u vezi s time: S. Babić, *Lingvističko određenje hrvatskoga književnog jezika*, Jezik, god. XVIII, str. 129-137.

⁵ Srpski dijalektološki zbornik, knj. XIV, Beograd, 1964, str. 1-200, a posebno pod naslovom *Odnos ovoga govora prema književnom jeziku*, str. 23-25.

⁶ Općenito se smatra da ima sedam dijalekata štokavskih govora, tri novoštokavska i četiri nenovoštokavska.

⁷ Standardni jezik, str. 85-118.

⁸ Filologija, 8, str. 62.

⁹ Iako je ovako ukratko teško zadovoljiti zadatku, ipak ću pokušati da osnovicu opišem i odredim i prema drugim narječjima i prema ostalim slavenskim jezicima. Zato ću se u ovom prikazu poslužiti i sinkronijskim opisom i elementima povijesno-poredbene metode.

¹⁰ T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1931, str. 14.

¹¹ Standardni jezik, str. 10.

¹² Razlike su ovdje samo naznačene. Prvi ih je znanstveno, ali kratko i impresivno naznačio srpski lingvist R. Bošković, *Naš jezik*, III, Beograd, 1935, str. 177-282. Potpuniji popis razlika ne razgraničujući na razlike u osnovici i književnojezičnoj nadgradnji dali su J. Benešić u djelu *Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego*, Warszawa, 1937, str. 233-278, ali je njegov rad nedovoljno lingvistički obrazložen, i P. Guberina i K. Krstić u djelu *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1940, 218 str. P. Guberina je teoretski problem dobro postavio, ali su ga praktički slabije ostvarili jer je knjiga rađena na brzinu, a osnovni je kriterij u razgraničavanju bio jezični osjećaj dvojice autora. Kasnije političke prilike nisu dopuštale da se o tome ozbiljno lingvistički raspravlja.

¹³ Odatle nemogućnost da se u jednom popisu dade opis obaju književnih idioma, pogotovu u terminološkim rječnicima, što npr. pokazuje i nesklad između 1. i 2. dijela Slovnika slovanske lingvističke terminologie.

¹⁴ Zbog zajedničke osnovice književne smo jezike skloni zvati varijantama. To ti književni jezici s genetsko-tipološkoga gledišta i jesu, i ne mora se ni taj naziv izbjegavati, ali uvijek treba biti jasno na kojoj se razini taj naziv upotrebljava. Kako te razine u praktičnoj upotrebi nisu i ne mogu biti uvijek jasne, hrvatski lingvisti zajedničku osnovu obično nazivaju hrvatskosrpski dijaisistem, a cjelokupnost ostvarenja standardnih idioma književnim jezicima, što oni po obilježjima književnih jezika i jesu.

¹⁵ Usp. *Zaključci Simpozijuma o jezičkoj toleranciji*, u knjizi *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, Sarajevo, 1974, str. 203-205.

¹⁶ Usp. bosanskohercegovački terminološki rječnik koji već svojim naslovom izriče karakteristično obilježje: *školski rječnik terminoloških višestrukosti*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1979.

¹⁷ Ovdje je važno spomenuti značajan članak S. Jankovića, *Distinktivni pokazatelji standardnojezičke varijantnosti*. Naše teme, br. 5, Zagreb, 1982., str. 841.-851. Svojim izlaganjem S. Janković daje značajan doprinos razrješavanju ovoga pitanja i on se pri daljnjem raspravljanju mora uzeti u obzir. Ovdje to nije bilo moguće jer je ovaj referat bio napisan, održan i primljen za tisak znatno prije Jankovićeva članka. Sada se može samo napomenuti da razilaženja i nisu tako velika kao što se na prvi pogled može učiniti. Ona zavise od gledišta s kojih se polazi. S. Janković promatra bh. standardnojezični izraz sociolingvistički u funkcionalnom smislu, a ja lingvistički u reprezentativnom, ja govorim o obilježju književnojezične nadgradnje, a on o njezinu funkcioniranju, ja uzimam u obzir teoretsko-normativni pristup bh. normativaca svom standardnojezičnom izrazu, a on praktičnu upotrebu, koju ja samo naznačujem.

¹⁸ Jezik, XXIV, str. 3.

¹⁹ z = zajednička, h = hrvatska, s = srpska, m = muslimanska, c = crnogorska.